

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plânda Tarım: Hedefler ve Gerçekleşme (*)

Dr. Gülten KAZGAN

Türk ekonomisinde plânlama gereği, plân olmaksızın ekonominin hem tüm olarak hem de tek tek üretim kesimleri itibariyle eriştiği gelişme hızını yükseltmek; plânsız döneme nazaran ekonomide daha yüksek bir üretim istikrarı ve nakdî dengeye ulaşmak; daha geniş ölçüde sosyal adaleti gerçekleştirebilmek gayesinden doğmuştur. Birinci Beş Yıllık Plân döneminin sonuna yaklaştığımız bu günlerde plânlı dönemin hem her bir üretim kesimine ayrı ayrı hem de ekonomiye tüm olarak ne kazandırdığının bir muhasebesini yapmak zamanı artık gelmiştir. Zira, belirli vasıtalarla belirli hedeflere erişme imkânlarında gösterilen başarı derecesi; veya öngörülen vasıtaların uygulanabilme imkânları gözönünde tutularak, İkinci Beş Yıllık Plân hedeflerine ulaşabilme imkânları konusunda tahminlere varmak da mümkün olabilecektir. Bu incelememizde sözkonusu muhasebe, tek bir üretim kesimi, yani tarım kesimi¹ için yapılacaktır.

Tarım kesimi, bugünedek, millî gelir, faal nüfus ve ihracat geliri içindeki nisbî önemi itibariyle, Türk ekonomisi içinde, en büyük payı kapsıyan üretim faaliyeti olagelmıştır. Bu önemi dolayısıyla

---

*) Etüdün müsveddesini dikkatle inceliyerek eleştiren ve eleştirilerinden yararlandığım Prof. Yalçın Küçük'e ve etüddeki bazı tahminlerin hesaplanmasında bana yardım eden Dr. İlban Onur'a burada teşekkürlerimi bildiririm. Etüdde kalan hataların sorumluluğu bana aittir.

1) Bu incelemede «tarım kesimi» ne bitkisel üretim, hayvansal üretim, ormancılık ve balıkçılık dahildir. Bu dört üretim faaliyeti içinde ormancılık ve balıkçılık çok küçük bir yer kaplamaktadır: 1965 yılında (1961 üretim amilleri fiyatıyla) bitkisel-hayvansal hasıla % 35.2'si ve ormancılık-balıkçılık % 0.8'i olmak üzere tarımsal hasıla millî gelirin % 36'sını kapsamaktaydı. Bak: «Türkiye Millî Geliri», 1948, 1958-65, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No. 475, Ankara, 1966.

ki, tarımda plân hedeflerine erişilmesi, ekonominin gelişme hızı ve istihdam seviyesi; dış dengesi ve iç fiyat seviyesinin istikrarı bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu incelememizde, Birinci Beş Yıllık Plân (1963-67) döneminin sonunda, Plânın tarım kesimiyle ilgili hedeflerinin ne ölçüde gerçekleştirilebildiğini değerlendirmek; Birinci Beş Yıllık Plânda (BBYP) tarıma ayrılan kaynaklarla hedeflerin gerçekleştirilme derecesinden yararlanarak İkinci Beş Yıllık Plânda (İBYP) tarım için tesbit edilen hedeflerin gerçekleştirilebilme imkânlarını değerlendirmek; BBYP döneminde tarımın Türk ekonomisinin gelişmesine yaptığı katkıyı ölçmek; nihayet, İBYP'da kullanılan öngörme metodundan farklı bir metodla, geçmişteki trende dayanarak, İBYP dönemi için üretim ve istihdamla ilgili projeksiyonlar yapmak için çalışılacaktır. Fakat, plânlamanın getirdiği hedeflerin anlamlı bir yorumunu yapabilmek ve plânsız döneme nazaran plânın ekonomiye ne kazandırdığını anhyabilmek için, önce, kısaca, plân öncesi (1948-62) döneminde tarımsal gelişmenin ana hatları üzerinde durulacaktır.

I — PLÂN ÖNCESİ (1948-62) DÖNEMİNDE TARIMSAL GELİŞMENİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ :

1948-62 döneminde, gayrisafî millî hasıla yılda % 4.6, tarımsal hasıla % 3.4, tarımsal ürün ihracatı da % 3.1 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde, nüfus artış haddi 1950-55 arası yılda % 2.77 ye ve 1955-60 arası % 2.85'e yükselirken kişi başına gelir de yılda % 1.8 civarında artış gösterdiği için, tarımsal hasıla artış haddi aynı fiyat seviyesinde talep artış haddini karşılamamıştır. Bu gelişmenin ekonomi bakımından yarattığı olumsuz sonuçlar, bir taraftan Türkiye'nin 1955 yılından itibaren PL 480 kanununa göre A.B.D. nin «tarımsal ürün fazlası» yardımından özellikle hububat ithal etmek zorunda kalması; bir taraftan da iç mübadele hadlerinin özellikle 1959 dan itibaren tarımsal ürünler lehine dönmesidir. Bundan başka, iç üretimin yavaş artışı yanında, enflasyonist fiyat artışları ve 1958 devalüasyonuna kadar dış para kıymetinin sabit tutulması dolayısıyla tarımsal ürün ihracatı da gelişmemiştir. İhracat gelirinin % 80'e yakın kısmını sağlayan tarımsal ürün ihracının sür'atle artmaması sonucu, Türkiye, bir taraftan artan ölçüde dış yardıma bağlanırken bir taraftan da artan dış ticaret tehditleri, sanayie gerekli ara mallar ve yatırım malları ithal edilemediği için, sınaî gelişmeyi yavaşlatmış, enflasyonu şiddetlendirmiştir.

Plân öncesi dönemde, tarımsal üretim ve ihracatın artış haddinin yavaşlığı yanında bir ikinci mesele tarımdaki mevsimlik ve (en yoğun faaliyet döneminde kullanılmayan işgücü anlamında) gizli işsizlik olmuştur. Bunun da başlıca sebepleri, 1950'den sonra nüfus artış haddinin sür'atlenmesine karşılık tarımda veya tarım dışı kesimlerde gelişmenin artan nüfusu massedecek sür'atte olmaması; üretim fonksiyonlarının tarım dışı kesimlerde esneksizliğidir. 1955-1960 yılları arasında, tarımda mevsimlik ve gizli işsizlik şöyle bir artış göstermiştir.²:

Tarımda çalışması gerekli olmayan nüfusun en çok olduğu (Ocak) ve en az olduğu (Temmuz) aylara göre dağılışı :

Yıl	Temmuz	Ocak
	(Bin kişi)	
1955	400	7,400
1960	800	8,300

Aşağı yukarı on milyonluk tarımsal faal nüfusun, küçük bir kısmı hariç, kış aylarında mevsimlik işsiz olarak kaldığı ve bunun zaman içinde azalmayıp arttığı; çalışmanın en yoğun olduğu yaz aylarında dahi çalışması gerekli olmayan nüfusun küçümsenemeyeceğini yukardaki rakamlardan kolayca anlamak mümkündür. Diğer taraftan, 1955-62 yılları arasında, tarım kesimindeki toplam istihdam artışı sadece 270 bin kişi civarında kalmıştır.

Üçüncü bir mesele, plân öncesi dönemde büyük yatırım yapmaksızın ekilişe açılabilir atıl verimli toprakların tükenmiş olması dolayısıyla, üretimin entansif marjda artırılması gereği ile ilgilidir. 1948-62 arasında büyük ölçüde mer'aların ve bir ölçüde de ormanların tahribi yoluyla ekilen alan % 65 oranında yükselmiş, üretimin ekstansif marjdaki bu genişlemesinde Marshall yardımından ithal edilen traktörler rol oynamıştır. Buna karşılık, hektar başına verim 1950'ye nazaran 1960 da sadece % 7 oranında artabilmiştir. 1960'dan sonra yoğun tarıma geçmek ve faktör verimini yükseltmek için üretim tekniğinde sür'atli bir ilerleme gerekmiştir.

Tarımda yoğun nüfus ve ilkel üretim tekniğinin beklenir sonucu kişi başına verim ve gelirin düşük olmasıdır. Nitekim, bütün ge-

2) Kalkınma Plânı: Birinci Beş Yıl (1963 - 67) Ankara, 1963, S. 445.

ri kalmış ülkeler için geçerli olan, «kişi başına tarımsal gelirin tarım dışı kesimlerdekine nazaran çok düşük olması» hususu³ Türk tarımını da nitelemektedir. 1950-60 döneminde, tarımda kişi başına gelir tarım dışı kesimlerdeki gelirin % 20-25'i arasında değişmiştir. Bundan başka, tarım kesimi içinde de gelir bölüşümü, toprak dağılımında büyük eşitsizlikler; büyük işletmelerin en verimli ovalarda yaygın bulunması; ve geçimlik işletmeler ile feodal yapı ve piyasa için nisbeten ileri üretim tekniği ile üretim yapan büyük işletmelerin yanyana bulunmasına bağlı olarak, çok eşitsizdir: 1950 Tarım Sayımı sonbahar anketi, tarımsal ailelerin % 62.1'inin toprakların % 18.6'sını, ailelerin % 1.5'nun da toprakların % 24.8'ini işlediğini; birincilerde işletme ölçeği 1-50 dekar arasında değişirken, ikincilerde 501 dekar ve daha fazla olduğunu; 1963 Tarım Sayımına dayanarak yapılan hesaplar da tarımsal ailelerin en düşük gelirli % 69'u ile en yüksek gelirli % 1'i arasında kişi başına gelir farkının 100 kattan fazla olduğunu göstermektedir⁴

Tarımda ilkel üretim tekniğinin yolaçtığı düşük verim yanında, tabiat şartlarına bağlılık, tarımsal üretimin —özellikle hububatın ve meyvenin— yıldan yıla büyük değişmeler göstermesine ve dolayısıyla ekonomide iktisadî faaliyet hacminin istikrarsızlığına yolaçmaktaydı.

Nihayet, Türk halkının beslenmesiyle ilgili bir mesele de gıda rejiminin büyük ölçüde hububata dayanması, hayvansal kaynaklı proteinden sağlanan kalorinin çok düşük bir oran teşkil etmesiydi. 1948-60 döneminde, mer'aların tahribine karşılık, yem üretiminin sür'atle artırılmaması dolayısıyla hayvansal üretim artışı bitkisel üretimin çok gerisinde kalmış; sür'atli nüfus artışıyla beraber bu olay beslenme dengesini hububattan sağlanan kalorinin payını artıracak şekilde bozmuştu. Nitekim 1962'de kişi başına günlük kalorinin % 71.5'ü hububattan sağlanmaktaydı; toplam protein'in % 83'ü bitkisel ve sadece % 17'si hayvansal kaynaklı idi.

3) S. Kuznets, «Six Lectures on Economic Growth» London 1961, S: 50 - 51, Tablo 6. Kuznets'in hesapları, Türkiye'nin gelir farkları en şiddetli olan ülkeler arasında bulunduğunu göstermektedir. Bak: «Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations; II; Industrial Distribution of National Product and Labor Force» *Economic Development and Cultural Change*, Temmuz 1957.

4) Kalkınma Plânı (1968 - 72) S. 193, Tablo 4, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1967.

Plân öncesi dönemden plânlı döneme devredilen meseleler, kıscası, üretim ve ihracat artış hızının yavaşlığı; üretim artış hızının talep artış hızının gerisinde kalması dolayısıyla artan tarımsal ürün ithali ve ülke içinde tarımsal ürünler lehine dönen mubadele hadleri; düşük istihdam artış hızı dolayısıyla köylerde ve şehirlerde artan işsizlik; çok eşitsiz gelir bölüşümü ve tarımda kişi başına verim ve gelirin düşüklüğü; beslenme dengesizliği; tarıma bağlı iktisadî istikrarsızlık olarak özetlenebilir. BBYP ve İBYYP bu meselelerin çözümlemesini hedef kabul etmiş; bir taraftan iktisadî gelişmenin sonucu olarak tarımın ekonomideki nisbi öneminin azalması şeklinde beliren yapısal değişmeyi gerçekleştirirken bir taraftan da tarımın ve tarım dolayısıyla bütün ekonominin karşılaştığı meseleleri çözümlemeye yönelmiştir. BBYP hedefleri gerçekleştirmede ne ölçüde başarılı olmuştur? İBYYP'nin başarı ihtimali nedir? Aşağıda, bu iki konu birbiriyle ilişkili olarak incelenecektir.

II — BBYP HEDEFLERİNDE GERÇEKLEŞME DERESESİ VE İBYYP HEDEFLERİ :

A) TARIMSAL HASILA ARTIŞ HIZININ YÜKSELMESİ :

BBYP, millî gelir ve tarımsal hasıla artış hızını, plân öncesi döneme nazaran artırmayı hedef tutmuştur. Tablo I'den görülebileceği gibi, millî gelir artış hızı öngörülene çok yakın olarak gerçekleşmiş olmakla beraber (sırasıyla yılda % 6.5 ve yılda % 7), tarımsal hasıla artış hızında öngörülenle gerçekleşen, sırasıyla yılda % 4.2 ve % 3.3, birbirinden çok farklı olmuştur.

Gelişme hızının tarımda beklenenden düşük kalması en basitiyle iki sebebe atfedilebilir: birincisi, tarımda yapılması beklenen yatırımların ne mutlak miktar ve ne de tüm yatırımlar içinde oranı itibariyle gerçekleşmiş olması; ikincisi de, yatırım/hasıla katsayısının tarımda beklenenin üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır. Tablo I'den görülebileceği gibi, BBYP döneminde yapılması beklenen yatırımlar 1.3 milyar TL eksik olarak; katsayı da 2.6 yerine 2.91 olarak gerçekleşmiştir. Şurası ilgi çekicidir ki, bütün ekonomi için bu dönemde beklenen yatırım/hasıla katsayısı 2.6 iken, buna çok yakın olarak 2.7 gerçekleşmiş, bir miktar yüksek olmasının başlıca sebebi tarımdaki fark olmuştur.

TABLO I

Gelişme Hızı, Yatırımlar ve Yatırım/Hasıla Katsayısı

	BBYP(Ö)	BBYP(G)	İBYP(Ö)
1) Yıllık Gelişme Hızı (%)			
a) Millî gelir	7	6.5	7
b) Tarımsal hasıla	4.2	3.3	4.2
2) Tarımsal Yatırım			
a) Mutlak miktar (milyar T.L.)	11.3	10.0	16.9
b) Toplam yatırımlara oranı (%)	16.9	15.4	15.2
3) Yatırım/Hasıla Katsayısı			
a) Bütün ekonomi	2.6	2.7	3.25
b) Tarım kesimi	2.0	2.91	2.86

Kaynak : BBYP için öngörülen BBYP(Ö) gelişme hızı için Kalkınma Plânı: (1963-67), S. 141; BBYP döneminde gerçekleşen BBYP(G) gelişme hızı için Kalkınma Plânı: (1968-72), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1967, S. 7, Tablo 2; dir ve 1962-66 yılları üzerinden hesaplanmıştır. Yatırım rakamları 1963-65 yılları için gerçekleşen ve 1966-67 yılları için öngörülen yatırımlara göre 1965 yılı fiyatları üzerinden hesaplanmıştır. Kaynak: Kalkınma Plânı (1968-72), S. 10, Tablo 6 ve S. 234, Tablo 4. Yatırım/Hasıla katsayısı, her bir halde, (toplam yatırım/hasıla artışı) olarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

İBYP hedefleri, BBYP döneminde gerçekleşen değerler ışığında incelendiğinde şu iki varsayıma dayandığı görülecektir: a) yatırım/hasıla oranı BBYP dönemine nazaran tarımda düşecek yani yatırımların verimliliği yükselecektir. İBYP'nin kabul ettiği 2.86 katsayısına göre (Tablo I) bu artış % 2 oranındadır; b) Bütün ekonomide bu katsayı yükselirken, yani yatırımların verimi azalırken, tarım yatırımlarının verimi yükselecek varsayılmıştır.

İBYP'nin tarımda çok sür'atli bir teknik ilerleme öngördüğü anlaşılmaktadır; öyle ki, aşağıda görüleceği gibi, emek verimi % 15 artarken yatırımların verimi, daha az sür'atli olmakla beraber, artacak varsayılmaktadır. Fakat, diğer az gelişmiş ülkelerin ve Türkiye'nin geçmişteki denemeleri üretim tekniğinde çok sür'atli ilerlemelerin, özellikle tarımda, çok güç olduğunu göstermektedir. Bu itibarla, tarımda beklenen yatırımlar gerçekleşse dahi, öngörülen gelişme hızına, yatırım/hasıla katsayısının düşük tahmin edilmiş olması dolayısıyla, erişilmesi mümkün olmayabilir.

İktisadî gelişme sürecinde yapısal değişme, diğer kesimlerde gelişme hızının tarımdakinden daha sür'atli olmasına bağlı olarak, tarımın millî gelirdeki nisbî payının azalmasıyla sonuçlanır. BBYP döneminde gerçekleşen ve İBYB dönemi için öngörülen bu azalma Tablo III de izlenebilir.

B) İSTİHDAM SEVİYESİ ARTIŞ HADDİNİN YÜKSELMESİ :

BBYP, sürâtle artan nüfusu kısmen tarımda massedebilmek üzere, beş yılda 2.1 milyon toplam istihdam artışının 700 bininin tarımda olmasını ve 16 bin TL yatırımın bir kişiye istihdam yaratmasını öngörmüştür (Tablo II). Ne var ki, bu dönemde sadece 213 bin kişiye istihdam yaratılabilmiş ve ancak 47 bin TL yatırım ile bir kişiye istihdam yaratmak mümkün olabilmıştır. Tablo II'den görüleceği gibi, hernekadar plânın bütün ekonomi için öngördüğü istihdam hedefi beklenenin çok altında kalmışsa da, hedeften en büyük ölçüde ayrılan tarım kesimi olmuştur. Emek talebini yükselten sulama yatırımlarının beklenenin altında kalması ve öngörülenin ancak yarısı kadar alanın sulanabilir olması, istihdam hedefindeki geri kalmayı kısmen izah edebilir. İkinci olarak, emeği ikame eden bir yatırım türü olan traktör sayısı ise plân hedeflerini aşmıştır. Nihayet, emek talebini artıran tarımsal girdilerin —kimyevî gübre hariç— miktarı da plân hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Diğer bir deyişle, emek talebini artıran yatırımlar ve girdiler öngörülenden az, emeği ikame eden yatırımlar öngörülenin üzerinde olmuştur.

TABLO II

İstihdam Seviyesindeki Artış ve Kişi Başına Yatırım

	BBYP(Ö)	BBYP(G)	İBYP(Ö)
1) İstihdam artışı (000) kişi			
a) Bütün kesimlerde	2,100	1,215.4	1,885
b) Tarımda	700	213	675
2) Tarımsal nüfusa oranla tarımda istihdam artışı (%)	7.1	2.2	6.9
3) Tarımda bir kişiye istihdam yaratmak için gerekli yatırım (000) TL	16	47	27

Kaynak : Kalkınma Plâni (1968-72), S. 101, Tablo 3 ve 4. Bir kişiye istihdam yaratmak için gerekli yatırım, yatırımlar ve istihdam artışına göre tarafımızdan hesaplanmıştır.

BBYP döneminde istihdam artış hızı, hasıla artış hızı gibi, plân öncesi döneme çok yakın olarak gerçekleşmiştir. İBYYP'a gelince: bu dönem için istihdam hedefinin BBYP dönemi için öngörülene çok yakın tesbit edildiği; buna karşılık, bir kişiye istihdam yaratmak için gerekli yatırım miktarının, BBYP'da öngörülenden yüksek, fakat gerçekleşenden düşük olarak tahmin edildiği Tablo II'den görülebilir. İBYYP, BBYP'a nazaran yatırım birimi başına daha büyük istihdam, daha büyük hasıla yaratılabileceğini; kişi başına verim artışının ise, aşağı yukarı aynı olacağını varsaymaktadır. Bu olgu, daha önce belirtildiği gibi, çok sür'atli bir teknik ilerleme öngörüldüğünü ifade etmektedir; ve, hedeflerin gerçekliği, öngörülen teknik ilerlemenin uygulanabilme ihtimali ile sınırlıdır.

BBYP döneminde, yatırımların emek ikame edici alanlarda plân hedeflerini aşmasının başlıca etkisi, faaliyetin en yoğun olduğu yaz aylarındaki mevsimlik işçi talebini azaltması ve bu dönemdeki gizli işsizliği artırması olmuştur. Faaliyetin en yoğun olduğu Temmuz - Ağustos aylarında ve en az olduğu Aralık - Şubat aylarında işsizliğin dağılışı şöyledir 5:

Yıl	Temmuz - Ağustos	Aralık - Şubat
	(000) kişi	
1967	910	7,800
1972	113	7,686

Yapılan bölgesel araştırmalar, makinalaşmanın işgücü talebi üzerindeki başlıca etkisinin mevsimlik işçinin çalışma süresini kısaltmak olduğunu göstermektedir 6. Nitekim, 1960'a nazaran 1967'de yoğun faaliyet dönemindeki işsizliğin arttığı, fakat mevsimlik işsizliğin azaldığı yukardaki rakamlardan anlaşılabilir. İBYYP dönemindeki işsizlik azalışı, tabii, plânın istihdam hedefleriyle yakından ilgilidir ve ancak bu hedefler gerçekleştirilebileceği ölçüde gerçekleşebilir.

Ekonomideki yapısal değişme sonucu olarak, tarımda yaratılan millî gelir payı azaldığı gibi, tarımdaki faal nüfus oranının da azaldığı, Tablo III'de gözlenebilir.

5) Kalkınma Plânı: (1968 - 72) S. 104, Tablo 6.

6) Mübeccel Kıray, «Interdependencies between Agro-economic Development and Social Change: A Case Study: Çukurova»; bu tebliğ «Advanced Seminar in the Social Sciences» Abant, 1966 da sunulmuştur.

TABLO III

Tarımın Millî Gelir ve Faal Nüfus İçindeki Nisbî Payı %

Yıllar	Millî Gelirdeki Nisbî Pay	Faal Nüfustaki Nisbî Pay
1962	36.4	77.7
1967	30.4	72.3
1972	26.6	65.2

Kaynak : Nüfus için, Kalkınma Plânu (1968-72), S. 100, Tablo 2; gelir için, S. 283, Tablo 3.

C) TÜKETİM SEVİYESİNİN YÜKSELMESİ VE FİYAT İSTİKRARI :

BBYP, gıda maddeleri fiyatlarındaki artışın iç fiyat seviyesinde enflasyonist bir artışa yolaçmasını ⁷ önlemek için, bir taraftan üretim artış hızının yılda % 4.6 olacağını ⁸ bir taraftan da PL 480 Kanununa göre ABD'nin yaptığı tarımsal ürün fazlası yardımıyla yılda 60 milyon dolarlık tarımsal ürün ithalini öngörmüştür. Oysa, üretim artış hızı da, ithalât da öngörülenin altında kalmıştır.

7) Gıda maddeleri veya genel olarak tarımsal ürünler lehine dönen iç mubadele hadlerinin enflasyona yolaçma sebebi şöyle açıklanabilir: rekabet şartları altında arz edilen tarımsal ürün fiyatları hem aşağı hem yukarı doğru esnek oldukları halde sınıai mamul ve hizmet fiyatları aşağı doğru esnek değildir. Para arzı ve paranın tedavül hızı veri iken, iç mubadele hadleri tarım lehine döndüğünde, genel fiyat seviyesinin istikrarlı olması sınıai mamul ve hizmet fiyatlarının düşmesini gerektirir. Gerçekte bu fiyatlar esnek olmadığına göre, mubadele hadlerinin tarım lehine dönmesi genel fiyat seviyesinde bir yükselişle bir arada gider. Para stoku ve tedavül sür'ati veri iken, genel fiyat seviyesinin yükselmesi ancak üretimin azalmasıyla mümkündür. Üretimin azalması ve dolayısıyla işsizlik ise, tarım dışı kesimlerdeki gelişmenin duraklaması demek olduğu için, para arzını genişletmek yönünde bir baskı yaratır. Para arzının genişletilmesi de bir enflasyon sürecinin başlamasına yolaçar; tarımsal ürünler arz elâstikiyeti düşük olduğu için, nakdi talep artışı iç mubadele hadlerinin daha da tarım lehine dönmesi sonucunu verir ve süreç kendisini yeniler.

8) Tablo I'de verilen rakamlar safi hasıla yani katma değere, bu rakam ise üretime ait olduğu için farklıdır.

Türkiye'de gıda maddeleri talebinin yıllık artış hızı, kabul edilen gelir elâstikiyetine göre, % 4.9-5.7 arasındadır⁹. İç piyasada arz artış hızı bunun altında kaldığı için gıda maddeleri fiyatları yükselmiş; teknik ilerlemenin tarımda, ortalama olarak, diğer kesimlerin altında kalması dolayısıyla çok küçük bir oranda da olsa iç mubadele hadleri —tarımsal ürünlerin diğer mal ve hizmetler itibariyle satınalma gücü anlamında— tarım kesimi lehine dönmüştür (Tablo IV). Gıda maddeleri fiyatları, genel fiyat seviyesi yükselişine öncülük etmiştir; BBYP'nın gıda maddeleri fiyatının genel fiyat seviyesi artışına öncülük etmemesi bakımından koyduğu hedef de gerçekleşmemiştir. Tabii, üretim artış hızının ve ithalâtın plân hedeflerinin gerisinde kalmasına bağlı olarak, tüketim artış hızı da plân hedeflerinin gerisinde kalmıştır. Bununla beraber tarımsal fiyatların genel fiyat seviyesine nazaran yükselme hızı BBYP döneminde, plân öncesi 1958-62 yıllarına nazaran, daha yavaş olmuştur.

TABLO IV

*Genel Fiyat Seviyesine Nazaran Tarımsal Ürün
Fiyatlarında Değişme
(1958 = 100)*

Yıllar	Endeks	Yıllar	Endeks
	Gıda maddeleri ve yemler fiyatı		Gıda maddeleri ve yemler fiyatı
	Toptan eşya fiyatları		Toptan eşya fiyatları
1958	100	1963	107
1959	101	1964	106.3
1960	104.5	1965	107.7
1962	108	1966	108
1962	108	1967	109.1 (ilk altı ay)

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, «Aylık İstatistik Bülteni - Mayıs 1967» Ankara, Tablo 37. 1958 eşası gıda maddeleri ve yem fiyatları endeksinin toptan eşya fiyatları endeksine bölünmesiyle bulunmuştur.

9) Gıda maddeleri yıllık artış hızını, D yıllık talep artış hızını; P nüfus artış hızını, G kişi başına gelir artış hızını, E de gelir elâstikiyetini gösterirse, $(D = P + G \cdot E)$ olarak hesaplamaktayız. Bu formüle göre, gelir elâstikiyeti (0.7) kabul edilirse, gıda maddeleri yıllık artış hızı % 4.9; (0.8) kabul edilirse % 5.7 dir. BBYP döneminde gıda maddeleri gelir elâstikiyetinin ortalama olarak bu iki sınır içinde değiştiği kabul edilebilir.

İBYP, BBYP'nın tarımsal fiyat yükselişlerinin ekonomideki genel bir fiyat yükselişine öncülük etmemesi hedefini sürdürmektedir. Diğer taraftan, kişi başına günlük toplam kalori tüketiminde bir artış olmamakla beraber, hububatın toplam kalori içindeki payının 1967'de % 65.5'tan 1972'de % 62.3'e düşmesi; toplam protein içinde hayvansal kaynaklı kalorisinin % 21.3'den % 24.2'ye çıkması öngörülmektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi de, sadece toplam olarak üretim hedefine erişilmesi değil, fakat aynı zamanda tarımsal üretimin alt kesimleri olarak bitkisel ve hayvansal üretim hedeflerine de ayrı ayrı erişilmesini gerektirecektir.

D) KİŞİ BAŞINA VERİM VE GELİRİN YÜKSELMESİ :

BBYP, sadece emek birimi başına kullanılan diğer üretim faktörleri ve girdi miktarlarındaki artışla değil, fakat aynı zamanda üretim tekniğinde bir değişimle tarımda kişi başına verim ve gelirin artmasını öngörmüştür. Teknik değişimin uygulanmasını kolaylaştıracak ve gelir bölüşümü eşitsizliğini azaltacak tedbirler olarak da toprak reformu, kredi sisteminde değişim, tarımsal kooperatiflerin yayılması gibi müessesevî değişimlere yer vermiştir.

Tablo V'den görüleceği gibi, BBYP'nın tarımda kişi başına verim artışı hedefi öngörülenin altında olarak gerçekleşmiştir; fakat, bu dahi, tarımda üretim ve istihdam hedeflerine beraberce erişilmiş olması değil, her ikisinin de plân hedeflerinden geri kalması ile ilgili olmuştur. Diğer taraftan, kişi başına gerçek gelir artışı, iç mubadele hadlerinin tarım lehine dönmesi dolayısıyla verim artışının üzerinde olmuştur: beş yılda % 13 oranındadır. Bu artış da, plân öncesi dönemdekinden daha sür'atli değildir¹⁰. BBYP'nın tarımda verimi yükseltmek ve gelir eşitsizliğini azaltmak için öngördüğü müessesevî tedbirlerden toprak reformu gerçekleştirilmemiş, sadece ta-

10) 1950 - 63 döneminde tarımda kişi başına verim artışı ve mubadele hadlerinin tarım lehine dönmesi dolayısıyla bitkisel üretimde kişi başına gerçek gelir artışı yılda % 6.5 olarak hesaplanmaktadır. (Bak: Ülkü Eğeci, «Tarımın Ekonomik Kalkınmada Yeri» Devlet Plânlama Teşkilâtı, Şubat 1966.) Fakat, bu çalışmada sözkonusu dönemde üretim artışının çok hızlı olduğu bitkisel üretim esas alınmış, üretim artışının çok yavaş olduğu hayvancılık verim hesaplarına dahil edilmemiştir. Ayrıca, iç mubadele hadlerindeki değişim için tarımsal fiyatlarla köy geçinme endekslerine giren sınaî mamuller ve hizmetler fiyatları esas alınmıştır. Köylünün gerçek gelirinin hesaplanmasında bu usul daha yerinde olmakla beraber, BBYP döneminde bu bakımdan elde hiç veri bulunmadığı için aynı yola başvurmak mümkün olmamıştır.

rımsal kredilerin nakdî olarak verilmesi yerine aynı olarak verilmesi kabul edilmiştir.

TABLO V

Tarımda Kişi Başına Verim Artışı Endeksi
(1962 = 100)

	BBYP(Ö)	BBYP(G)	İBYYP(Ö)
1) Toplam Katma Değer	123.2	113.1	122.8
2) Toplam İstihdam	107.1	101.8	106.9
3) Kişi başına verim	115.1	111.3	115.9

Kaynak : Katma değer için Tablo I; istihdam için Tablo II'deki kaynaklarla aynı. Katma değer sabit fiyatlarla (1965) verilmiştir.

BBYP döneminde, tarımda kişi başına gerçek gelir artışının plân hedeflerine yaklaşık olarak gerçekleşmesinin sebebi, bir taraftan iç mübadele hadlerinin sabit kalmaması, bir taraftan da, istihdam ve üretim hedeflerinin beraberce gerçekleşmemiş olmasıdır. İBYYP'nın tarımda kişi başına verim artışı olarak öngördüğü hedef, BBYP'dakinden pek farklı değildir. Büyük bir ihtimalle bu hedefin gerçekleşmesi de, üretim ve istihdam hedefi mübalâğalı görüldüğüne göre, mübadele hadlerinin tarım lehine dönmesi ve istihdam hedefinin gerçekleşmemesine bağlı olacaktır.

E) TEKNİK İLERLEME VE ÜRETİM MALİYETİ :

BBYP, tarımsal girdi fiyatlarının ürün fiyatlarına nazaran yükselmemesi ve üretim tekniğinde bir ilerleme ile azalan verim kanununun önlenmesini sağlayacak tedbirleri getirmekle beraber, BBYP döneminde tarımda satın alınan girdiler itibariyle maliyetlerin çok küçük bir oranda yükseleceğini de öngörmüştür. Sabit fiyatlarla BBYP'da yapılan hesaplar, bu maliyetlerde bir yükseliş gösterdiğine göre, satın alınan girdiler itibariyle azalan verim kanununun etkilerinin BBYP'da öngörüldüğü söylenebilir. Eğer satın alınan toplam tarımsal girdilerin tutarını U_t , tarımda gayrisafî üretim değerini x_t , ile gösterirsek, U_t / x_t , bunların ortalama maliyetini; $\Delta U_t / \Delta x_t$ de marjinal maliyetini gösterir. Aşağıdaki tablodan görüleceği gibi, (Tablo VI) BBYP döneminde, tarımda bu girdilerin ortalama ve marjinal maliyeti, plânın öngördüğünden çok daha sür'atle

yükselmıştır. Gerçekleşmeyle ilgili girdi ve üretim değeri rakamları sabit değil, fakat, carî fiyatlarla verildiğine göre, maliyetlerdeki bu yükselişin iki sebebi olabilir: a) girdi fiyatlarının ürün fiyatlarına nazaran daha sür'atle yükselmiş olması; b) azalan verim kanununun etkisi.

TABLO VI

*Tarım Kesiminde Satın Alınan Girdiler İtibariyle
Ortalama ve Marjinal Maliyet*

Yıl	BBYP(Ö)		BBYP(G)		İBYP(Ö)	
	U_t / x_t	$\Delta U_t / \Delta x_t$	U_t / x_t	$\Delta U_t / \Delta x_t$	U_t / x_t	$\Delta U_t / \Delta x_t$
1962	0.334	..... 0.318	0.303	..... 1.02		
1963	0.341		0.386	..... 1.36		
1964	—		0.396	..... 2.03		
1965	—	..... 0.376	0.422			
1967	0.346					
1967					0.334	..... 0.401
1972					0.348	

Kaynak : BBYP(Ö) için, Kalkınma Plânı: (1963-67), S. 168, Tablo 61; BBYP(G) için, «Yıllık Programlar: 1967» Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara 1967, S. 65, Tablo 41, gayrisafi üretim değerleri için; ve S. 10, Tablo 2 katma değer için. İBYP(Ö) için, Kalkınma Plânı: 1968-72, S. 241, gayrisafi üretim değeri için, Tablo 2; katma değer için Tablo 3. BBYP(Ö) rakamları 1962 fiyatlarıyla; İBYP(Ö) rakamları 1965 fiyatlarıyla; BBYP(G) rakamları carî fiyatlarla verilen değerlere dayanılarak hesaplanmıştır.

BBYP döneminde gerek yatırım/hasıla katsayısının gerekse satın alınan girdiler itibariyle maliyetlerin öngörülenin üstünde gerçekleşmiş olması, tarım kesiminde genel olarak maliyetlerin beklene nazaran yüksek olarak gerçekleştiğini göstermekte; dönem içinde ise satın alınan girdiler itibariyle maliyetlerde önemli artışlar

olduğu anlaşılmaktadır. Maliyetlerdeki bu yükseliş, iç mübadele hadlerinin tarım kesimi lehine dönüş sebebini de açıklamaktadır. İBYP döneminde böyle bir artış ihrac ürünlerinde de görülürse, Türkiye'nin ihracatının büyük bir tehlike ile karşılaşacağına ve devalüasyonun zorunlu hale geleceğine şüphe yoktur.

İBYP, bu plân dönemi içinde satın alınan girdiler itibariyle maliyetlerin bir miktar yükseleceğini öngörmektedir. Ne var ki, Tablo VI daki rakamlarda şöyle bir çelişik durum vardır: gerek BBYP(G) sütununda 1965 yılına ait olan rakam, gerekse İBYP(Ö) sütunundaki rakamlar 1965 fiyatlarıyla verilmiştir. Ve, İBYP(Ö) nün 1967 ve 1972 yılı rakamları BBYP(G) 1965 yılı rakamının altındadır. Diğer bir deyişle, İBYP döneminde U_t / x_t olarak maliyetin BBYP'dakinin altında olacağı varsayılmaktadır. Bu varsayım, a) tarımda gayrisafî hasıla hedefine erişilse dahi safî hasıla hedefine erişilmesi konusunda şüphe uyandırmakta; b) yatırım/hasıla katsayısının İBYP döneminde, BBYP döneminde gerçekleşene nazaran düşeceği tahmini ile beraber, İBYP'nın gerçekten *fantastik* bir teknik değişme beklediğini göstermektedir.

F) TARIMSAL İSTİKRARSIZLIĞIN AZALMASI :

Türkiye'de tarımsal üretim, özellikle hububat ve meyve ile sebze üretimi, hava şartları ve bitkisel hastalıklar gibi (egzojen) dışsal etkenlere bağlı olarak, yıldan yıla, büyük iniş ve çıkış göstermektedir. Ekonominin henüz tarımın hâkim olduğu safhadan kurtulmamış olması dolayısıyla bu yıllık üretim dalgaları, tarım dışı faaliyetlerde üretim seviyesi; döviz geliri; para arzı ve genel fiyat seviyesini etkilemek suretiyle bütün ekonomide istikrarsızlığa yolaçmaktadır. BBYP, tarımın dışsal etkenlere bağlılığını azaltacak teknik değişme ile bütün ekonomiye intikal eden bu istikrarsızlığı azaltmak hedefini gütmüştür. Ne var ki, plânın bundan önce üzerinde durduğumuz diğer hedefleri gibi, bu hedef de gerçekleşmemiş; tarımdaki istikrarsızlığa bağlı olarak ortaya çıkan iktisadî istikrarsızlık devam etmiştir. Bununla beraber, tarımdaki istikrarsızlık aynı şiddette olsa da, tarımın ekonomideki nisbî öneminin azalmasına bağlı olarak, bunun ekonomiye intikaliyle ortaya çıkan iktisadî istikrarsızlığın bir ölçüde azalmış olduğu kabul edilebilir. Aşağıda, BBYP döneminde yıldan yıla tarımsal hasıla ve millî gelirdeki değişme oranı ile tarımsal ürün fiyatları ve genel toptan eşya fiyatları endeksinde, yıldan yıla değişme oranı görülebilir (Tablo VII).

TABLO VII

Tarıma Bağlı İktisadî İstikrarsızlık
(Yıldan yıla değişme oranı %)

Yıllar	Tarımsal hasıla	Millî gelir	Fiyat endeksleri	
			gıda mad. ve yem.	toptan eşya
1963	7.6	7.7	4.2	4.2
1964	— 0.2	4.9	— 1.9	— 0.7
1965	— 3.3	4.6	9.4	9.0
1966	8.6	8.8	5.8	4.0

Kaynak : Tarımsal hasıla ve millî gelir için Kalkınma Plânı (1963-72), S. 4, Tablo 1; fiyatlar için, aynı eser S. 26, Tablo 18.

BBYP döneminde tarımsal üretim ve buna bağlı olarak bütün ekonomideki istikrarsızlığın giderilememiş olduğu yukardaki tablodan kolayca izlenebilir. İBYYP da hedefleri arasına bu istikrarsızlığı gidermeyi dahil etmiştir. Bunun gerçekleşmesi, a) teknik ilerlemeyle tarımdaki istikrarsızlığın azalmasına; ve, b) sanayileşmeyle tarımın ekonomiye hâkim kesim olmaktan çıkmasına bağlı olacaktır. Herhalde, birinci gerçekleşmeye dahi, gelişmeye paralel olarak ekonomi sanayileştikçe tarıma bağlı istikrarsızlığın bir ölçüde azalması beklenebilir.

G) İHRACAT GELİRİ ARTIŞ HIZININ YÜKSELMESİ :

BBYP'nın tarım kesimiyle ilgili bütün hedefleri içinde, sadece hedefe varmakla kalmayıp, bunun aşıldığı tek hal tarımsal ürünlerden sağlanan ihracat gelirindeki artıştır (Tablo VIII). Fakat, ihracat gelirindeki artış yanında nihaî tüketime giden tarımsal ürün ithalâtının da BBYP hedefinin altında kalması dolayısıyla¹¹, tarım kesiminin (mal ihracatı eksi mal ithalâtı) anlamında net ihracatçı kesim olmak durumu da plân hedeflerini aşmıştır. İhracat gelirindeki artış, plân dönemi içinde, ihraç malları fiyatlarındaki sürekli düşüş-

11) Burada sözkonusu olan PL 480 kanununa göre ABD nin yaptığı tarımsal ürün fazlası yardımlarıdır. 1967 yılında bu kanaldan yapılan ithalât ortadan kalkmıştır.

le bir arada gitmiştir¹². İhracat gelirindeki bu artışta, daha önceki dönemden birikmiş olan ihraç ürünleri stoklarının eritilmesi; ihraç ürünlerinden özellikle pamukta sür'atli verim ve üretim artışı; iç fiyat seviyesinde enflasyonist bir artış olmaması başlıca etkenler olmuştur. İhracat geliri, plân hedeflerini aştığı gibi, plân öncesi dönemdeki yıllık artış hızını da aşmıştır.

TABLO VIII

Tarımsal Ürünler İhracat Geliri

	BBYP(Ö)	BBYP(G)	İBYP(Ö)
1) İhracat Geliri	(Milyon dolar)		
1963	269.8	284.2	
1966	329.5	379.0	
1967	348.9	391.3	
1972	—	—	480.9
2) Tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payı (%)	% 77	% 77	% 67

Kaynak : BBYP'da öngörülen hedefler için, Kalkınma Plânı (1963-67), S. 520, Tablo 376; diğerleri için, Kalkınma Plânı: (1968-72), S. 21-22, Tablo 14 ve S. 72, Tablo 18.

İBYP, tarımsal ürünler ihracat gelirinde BBYP döneminde gerçekleşenden daha düşük bir artış hızı öngörmekte; ekonomide sanayileşmeyi takiben sınıflı mamül ihracatının daha sür'atle artacağını ve tarımsal ürünlerden sağlanan ihracat gelirinin nisbî payının azalacağını kabul etmektedir. Diğer bir deyişle, BBYP'nın öngörmediği ihracatta yapısal değişimin İBYP döneminde görüleceği kabul edilmektedir. Tarımsal ürünler ihracatının İBYP döneminde plân hedeflerine ulaşması, geniş ölçüde ihraç ürünlerinde teknik değişimin gerçekleşmesi ve iç fiyat seviyesinin istikrarının korunmasına bağlı kalacaktır.

III — BBYP DÖNEMİNDE TARIMIN İKTİSADİ GELİŞMEYE KATKISI :

Yukardaki tahlilden anlaşılacağı gibi, ihracat geliri hariç, tarımda gelişme BBYP döneminde plân hedeflerinden hiçbirisinin ger-

12) İhraç ürünleri fiyat endeksi (1963 = 100) 1964'de 95.4; 1965'de 93.6 olmuştur. Kalkınma Plânı: (1968 - 72) S. 21.

çekleşmesini sağlayamamıştır. Böyle olmakla beraber, tarımın iktisadî gelişmeye katkısı ne olmuştur? Aşağıda bu katkıyı, millî gelir artışına doğrudan doğruya yaptığı hasıla katkısı; tarım dışı kesimlere kaynak (emek, tasarruf fonları, döviz) katkısı; ve piyasa yoluyla diğer üretim kesimlerine yaptığı piyasa katkısı olarak, ölçmeğe¹³; ve tarımın iktisadî gelişmede en önemli rolünün Türk ekonomisinde ne olduğunu ortaya koymağa çalışacağız.

A) HASILA KATKISI :

Tarımda hasıla artış hızının millî gelir artış hızı içindeki payını, tarımın ve diğer kesimlerin millî gelirdeki nisbî payı ve her birinde hasıla artış hızına dayanarak ölçmek mümkündür¹⁴. Buna göre, BBYP döneminde tarımın millî gelir artış hızına katkısı % 19.5 olmuştur; eğer plânın öngördüğü gelişme hızı olan % 4.2 gerçekleşse idi, bu katkının % 24.5 oranında olması gerekecekti. İBYP döneminde ise, beklenen gelişme hızı gerçekleşse de, tarımın millî gelirdeki payı azaldığı için, bu oran % 18.5 kadar olacaktır. 1948-62 döneminde, millî gelir içindeki payı daha yüksek olduğu için tarımın hasıla katkısı % 35 olduğuna göre, BBYP döneminde tarımın hasıla katkısı, hem öngörülenin hem de plân öncesi dönemin altında kalmış demektir.

B) KAYNAK KATKISI :

1) Tarım dışı kesimlere emek transferi :

İktisadî gelişme süreci içinde ekonomideki yapısal değişimin beklenir sonucu, tarımda faal nüfusun, önce toplam faal nüfus içindeki oranının, sonra da mutlak miktarının azalmasıdır. Köyde nü-

13) Millî gelire katkının bu üçlü tasnifi için kaynak: S. Kuznets, «Economic Growth and the Contribution of Agriculture: Notes on Measurements» *Agriculture in Economic Development*, New York 1964, içinde.

14) Tarımsal hasıla artış hızının millî gelir artış hızı içindeki payını ölçmek için kullanılan formül şudur: d , bu sözkonusu payı; s , tarım dışı kesimlerin millî gelirdeki payını ve a bunlarda hasılanın yıllık artış hızını; t , tarımın millî gelirdeki payı ve b , bu kesimde hasılanın yıllık artış hızını gösterirse,

$$d = \frac{1}{1 + \left(\frac{s}{t} \times \frac{a}{b}\right)} \text{ dir.}$$

Kaynak : S. Kuznets, op. cit.

fusun tabii artışının şehirlerden daha sür'atli olduğu düşünülürse ¹⁵, bu yapısal değişimin köylerden şehirlere doğru büyük nüfus transferi ile birlikte gittiği ortaya çıkar. Bu bakımdan, köy ve tarım, sanayileşme-şehirleşme için gerekli işgücünü sağlayan bir rezerv rolünü oynar.

Tarımdan, tarım dışı kesimlere transfer edilebilir nüfus kitle-sini, şöyle ölçmemiz mümkündür: BBYP döneminin başında tarım-daki faal nüfus oranı dönemin sonunda da carî olsaydı tarımda çalışıyor olması gereken mutlak nüfus miktarı ile fiilen çalıştığı tesbit edilen nüfus arasındaki fark, tarımdan dışarı transfer edilebilir kit-leyi temsil eder. Buna göre, BBYP döneminde tarımdan dışarı trans-fer edilebilir nüfus kitlesi 700 bin kişidir. Bunun 100 bin kadarının tarımdaki gizli işsizliği artırdığı ve dolayısıyla tarım dışına trans-fer edilebilir nüfusun 600 bin kişi olduğu tahmin edilebilir. Tarım dı-şı kesimlerde, bu dönemde, istihdam artışı 1 milyon olduğuna göre, bunun % 60'ını tarımdan transfer edilen nüfus teşkil etmiş demektir ¹⁶. Bu kesimlerde, tabii nüfus artışına göre, faal nüfus ancak 375 bin kişi artmış olabilirdi; dolayısıyla tarımın tarım dışı üretim faali-yetlerine emek sağlamak bakımından çok önemli bir rol oynadığı or-taya çıkmaktadır.

Diğer taraftan, tarımdan tarım dışına emek transferi, kâhil ya-şa gelinceye kadar emeğe yapılan yetiştirme, sağlık, eğitim harcamaları dolayısıyla, bir kapital transferini de temsil eder.

2) Tarım dışı kesimlere yatırılabilir fon transferi :

Türkiye gibi gelişmenin başlangıç safhasında bulunan ülkeler-de, tarımda yaratılan tasarruflar, tarım ve tarım dışı kesimlerde ge-lismeyi finanse eden önemli bir kaynak teşkil edebilir. Faal nüfu-sun yüksek bir oranının tarımda çalışıyor, millî gelirin yarıya yakın bir kısmının tarımda yaratılıyor olması ve tarımda gelir bölüşümü-nün eşitsizliği tarımın toplam tasarruflar içindeki payını yükselt-

15) Türkiye'de köyde nüfusun tabii artış haddinin şehirlerden daha yük-sek olduğuna bir gösterge, nüfusu 10 binden fazla olan yerlerde bin kadına 1965 de 553 çocuk düştüğü halde, 10 binden az olan yerlerde 790.9 çocuk dü-şüyor olmasıdır.

16) Burada konu ettiğimiz, köyden dışarı nüfus transferi olmayıp, üre-tim faaliyeti olarak tarımdan dışarı nüfus transferidir. Eğer, köyden şehre nü-fus transferi sözkonusu ise, aynı hesap metoduna göre bunun 1,250 bin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, aynı dönemde şehir nüfusundaki artışın % 65'ini teşkil etmektedir.

mek; tarımda kişi başına gelir seviyesinin ortalama olarak diğer kesimlerden daha düşük olması, tarım kesiminde teşekkül eden yüksek gelirlerin yüksek tüketim eğilimi, bu payı düşürmek eğilimindedir. Geri kalmış ülkelerde gelişmeyi sınırlıyan üç önemli darboğaz, iç tasarruf kaynaklarının sınırlılığı, döviz gelirinin sınırlılığı ve proje yapımının yetersizliği olduğuna göre, tarımın diğer kesimlerde gelişmeyi finanse etmek için gerekli tasarruflara ne ölçüde katkı yapabildiğinin ölçülmesi, tarımın gelişmeye katkısı bakımından önemli bir mesele teşkil eder.

BBYP döneminde, ortalama yıllık olarak, tarım kesiminden diğer kesimlere ve diğer kesimlerden tarıma doğru yatırılabilir fon transferlerinin tahmini Tablo IX'da gösterilmiştir. Ancak, bu bakımdan, üretim faaliyeti olarak tarımı «köy-ev-kesimi»nden ayırmak mümkün değildir. Bunun da sebebi, tarımsal üretimin köylü aileye dayanmasıdır. Köyün tarım dışındaki üretim faaliyeti de önemsenmeyecek bir seviyede olduğu için, bu özdeşliği kurmakta fazla sakınca yoktur.

TABLO IX

Tarımdan ve Köyden Tarım Dışına Yatırılabilir Fon Transferi
(Ortalama yıllık olarak milyon TL)

Alınan		Verilen	
1) Devlet bütçesinden		1) Devlet bütçesine	
a) Tarıma kamu yatırımı	1,310	a) Gelir vergisi	28
b) Tarıma carî kamu harcamaları	560	b) Tarımdan dolaylı vergi	29
c) Köy hizmetlerine kamu harcamaları	470	c) Köy ev kesiminden dolaylı vergi	2,000
		d) Kamu yatırımlarına iştirak	50
Toplam	2,340		2,107
2) Banka sisteminden	400	2) Tarım dışı kesimlere aktarılabilir iradî tasarruf	750
Genel toplam	2,750		2,857
Diğer kesimlere aktarılabilir net tutar	117		
	2,857		

Kaynak : Tarımda kamu yatırımları ve özel yatırımlar için «Kalkınma Plânı (1968-72), S. 234, Tablo 4. (1963-67) dönemi için toplam olarak ve-

rilen tutar her yıla eşit olarak dağıtılmıştır. Tarıma yapılan carî kamu harcamaları Tarım Bakanlığı, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Tarım eğitim harcamalarının yıllık ortalama tutarıdır. Ancak 1962-65 yılları için elde rakam bulunduğundan, daha sonraki yıllar için (1966-67) bu giderlerdeki yıllık artış hızına göre hesaplanmıştır. Kaynak: «İstatistik Yılığ: 1964/65» Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, S. 338-9, Tablo 292. Köy hizmetlerine kamu harcamaları, köy yolları, köy içme suları, köy sağlık ve eğitim hizmetleri ve elektrikleştirme harcamalarını kapsar. Kaynak: «Köy İşleri Bakanlığı Kuruluş Çalışmaları» Ankara 1964, S. 148; Tablo II ve Kalkınma Planı (1968-72), S. 196-7. Banka sisteminden alınan kredi T. C. Ziraat Bankasının doğrudan doğruya üreticiye ve Kooperatiflere açtığı yıllık ortalama kredi tutarıdır. Kaynak: «Aylık İstatistik Bülteni: Mayıs 1967» Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Tablo 45. Devlet Bütçesine verilen gelir vergisi için, «İstatistik Yılığ: 1964/65» S. 345; Köy ev kesiminin ödediği dolaylı vergi için aynı kaynakta verilen dolaylı vergiler toplamı köylü nüfus oranı ve köyde kişi başına gelirin şehirdekine oranı ile tartılanarak hesaplanmıştır. Tarımın ödediği dolaylı vergiler «Structural Interdependence of the Turkish Economy: 1963» Devlet Planlama Teşkilâtı, S. 46, Tablo 3.3. Tarım dışı kesimlere aktarılabilir iradî tasarruflar şöyle hesaplanmıştır: kamu kesimi dışındaki özel kesim için 1962 yılında carî ortalama tasarruf eğilimi olan % 6.5'ün köy için de geçerli olduğu varsayılmıştır. Bu tasarruf eğilimine göre, ortalama yıllık köy iradî tasarrufları 1.4 milyar TL dir. Bundan, köy konutlarına giden yılda 250 milyon TL; ve tarımda yıllık özel yatırım tutarı olan 750 milyon TL den 400 milyon TL kredi çıkarıldığında kalan 350 milyon TL; ve diğer köy yatırımlarına giden 50 milyon TL çıkarılmak suretiyle bulunmuştur.

Tablo IX'dan şu gerçekler ortaya çıkmaktadır: a) köyün ve tarımın devlet bütçesinden kamu yatırımları ve carî kamu harcamaları olarak aldığı tutar, dolaylı ve dolaysız vergiler olarak devlet bütçesine verdiğiinden 233 milyon TL daha büyüktür. Diğer bir deyişle, tarımın cebri tasarruflara katkısı müsbet değildir; verdiğiinden fazlasını almaktadır; b) köyde teşekkül edip, tarımsal üretim ve köyde özel gayelerle yatırılandan arta kalan tutar, tarımın kredi olarak banka sisteminden (T. C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri) aldığı tutardan daha büyüktür. İradî tasarrufların tarım dışına transferi banka sistemi yoluyla, köyden şehre göç edenlerin beraberlerinde götürdükleri tasarruf fonları olarak, veya tarımda teşekkül eden fonların tarım dışı kesimlere (üretim faaliyetleri veya konutlara) doğrudan doğruya aktarılması şeklinde gerçekleşebilir; c) köy ve tarımdan tarım dışı kesimlere aktarılabilir net tu-

tar yılda 117 milyon TL gibi oldukça küçük bir miktardır. BBYP döneminde tarım dışı kesimlerde ortalama yıllık yatırım 11.5 milyar TL olduğuna göre, bu yatırımların iç finansmanına tarımın katkısı % 1 civarında kalmış demektir. Diğer bir deyişle, tarım dışı kesimlerdeki yatırımların iç finansmanına tarımın katkısı önemsenmeyecek bir seviyededir.

Bununla beraber, döviz fiyatı ve kredi sisteminin tarımdan diğer üretim kesimlerine büyük gelir transferlerine yol açtığı ve böylece diğer üretim kesimlerinin tasarruf kapasitesini yükselttiği de bir gerçektir. Şöyle ki: BBYP dönemi boyunca dövizin resmî ve piyasa fiyatı arasında, ikincinin birinciden daha büyük olması şeklinde, bir fark bulunmuş ve bu fark plân dönemi içinde artmıştır. Resmî döviz kuruna göre (1 \$ = 9 TL) olduğu halde, plân dönemi başında serbest piyasada (1 \$ = 11 TL) den dönem sonuna doğru (1 \$ = 12 TL) ye yükselmiştir. İhraç edilen tarımsal ürünlerin bedeli 9 TL den ödenmekte; 12 TL = 1 \$¹⁷ üzerinden ithal edilmesi gereken hammaddeler ve yatırım malları¹⁸ resmî fiyat üzerinden ithal edilebilmektedir. Bu olgu, tarım kesiminin ithalâtı subvansiyone ettiğini gösterir. İthal malları girdiler ve yatırım mallarının % 90'ı tarım dışı kesimlere, özellikle imalât sanayiine gittiğine göre, tarımın yaptığı bu ithalât subvansiyonu sanayideki kârları şişirmeye ve bu kesimlerin tasarruf kapasitesini yükseltmeye yardım etmektedir. Tarımın yaptığı ithalât subvansiyonunun yıllık ortalama değeri BBYP döneminde 900 milyon TL kadardır.

Diğer taraftan, kredi sistemi de, tarım kesiminden ticarî, malî kesime büyük gelir transferleri yapacak şekilde işlemektedir. Bunun da sebebi, Banka sisteminin, doğrudan doğruya küçük tarım üreticisine kredi verecek yerde aracı-tefeciyi finanse etmesi ve bu sonuncuların üreticiyi finanse etmesidir. Banka sisteminden aracı-te-

17) Gerçekte, doların serbest piyasadaki fiyatını, kontrollü ithal rejimi altında teşekkül ettiği için, doların denge fiyatı veya gölge fiyatı saymak mümkün değildir. Ancak bütün ithal tahditleri ortadan kalktığı bir halde, normal uzun vâdeli sermaye hareketleri hesaba katılmak şartıyla, tedye bilânçosunun dengeye gelmesini sağlayacak olan dolar fiyatı denge fiyatı sayılabilir. Bu bakımdan, yukarıda yapılan ithal subvansiyonu hesabı, mevcut serbest piyasa fiyatı üzerinden yapıldığı için, gerçeğin çok altındadır; zira, doların denge fiyatı serbest piyasa fiyatının herhalde çok üstündedir.

18) İthalâtın birleşiminde, tüketim malları sadece % 10'u kapsamakta; yatırım malları ve ara mallar geri kalan % 90'ı teşkil etmektedir.

fecilere ortalama % 15 ile intikal eden krediler, küçük tarımsal üreticiye —rizikonun yüksekliği, piyasa şartlarının monopole yaklaşık olması gibi sebeplerle— % 30-35 hattâ daha da yüksek faiz hadleriyle intikal etmektedir. Banka faizi ile aracı-tefeci faiz hadleri arasındaki fark, tarımdan ticarî-malî kesime —faiz hadleri arasındaki farkın büyüklüğü ve yapılan finansmanın tutarına bağlı olarak— çok büyük olduğunu tahmin ettiğimiz gelir transferleri olduğunu; ve bu kesimdeki çok büyük kârların kaynağının tarım kesimi olduğunu gösterir. BBYP döneminde iç mübadele hadlerinin tarım lehine dönmesine rağmen, tarım dışına bu iki mekanizma yoluyla gerçekleşen gelir transferlerinin sanayide ve ticarî-malî kesimde kârları, dolayısıyla de tasarruf kapasitesini büyüttüğüne şüphe yoktur.

3) Tarım dışı yatırımların dış finansmanının sağlanması :

Eğer ekonomi, «tarım, sanayi, hizmetler» diye üç geniş kapsamlı kesime ayrılırsa, Türk ekonomisinde «tamamen ihracatçı» durumda bulunan tek üretim kesimi tarımdır. Diğer bir deyişle, tarım kesiminin, ürün ihraç değeri, a) nihai tüketime giden ürün ithal değerinden büyüktür; b) girdi ve faktör ithal değerinden büyüktür; c) nihai talebin ihtiva ettiği direkt ve dolaylı ithalattan büyüktür; d) ihracatın direkt ve dolaylı ithalât muhtevasından büyüktür¹⁹. İlk iki kesimsel denge itibariyle BBYP döneminde gözlenen gelişme, tarımın mal ithal değeri azalırken, girdi ithal değerinin büyüyor olmasıdır. Fakat, tarımın diğer kesimlerde yatırımların dış finansmanına net döviz katkısı BBYP döneminde azalmayıp, Tablo X'da görüleceği gibi, yükselmiştir²⁰. İBYYP döneminde ise, kimyevî gübre ve ilâç gibi girdilerin ve bellibaşlı kapital eşyasının ithal edilmeyip yurt içi üretimden karşılanması öngörülmektedir²¹.

19) Bu sonuç, 1959 Input-output Tablosundan çıkmaktadır. Bak: Uğur Korum, «Input-Output Analizi» Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1963, Tablo 14.

20) Tablo X, kesimsel denge altında verilen (c) ve (d) ile ilgili ithalâtı kapsamaktadır.

21) Kalkınma Planı (1968-72), S. 342 ve S. 393.

TABLO X

Tarım Kesimi İthalât-İhracat Dengesi
(Carî fiyatlarla milyon TL)

Tarım Kesimi	1962	1965	1967
İhracat değeri	2,142	2,338	2,476
a) ürün ithal değeri	669	407	185
b) girdi » »	104	180.8	440
c) yatırım malı ithal değeri	288	288	288
İhracat - ithalât farkı	1,081	1,462.2	1,583

Kaynak : Ürün ihraç değeri ve ürün ithal değeri için, «Yıllık Programlar, 1967» Devlet Plânlama Teşkilâtı, Ankara, S. 65, Tablo 40 ve S. 66, Tablo 42. Girdi ithali için, S. 74, Tablo 52. Yatırım malı için, «Yıllık Programlar: 1966» S. 83, Tablo 46. 1966 yılı için verilen rakamın her üç yılda da aynı olduğu kabul edilmiştir. 1967 yılına ait rakamlar tahminlerdir.

Türkiye'nin tarım dışı toplam yatırımları için dış para ihtiyacı yılda ortalama 2.5 milyar TL kadar olduğuna göre, tarımsal ürün ihracatı bunun % 60'ını (veya toplam ithalâtın % 25-30'unu) karşılıyor demektir. Bu olgu, BBYP döneminde tarımın yatırımların iç finansman ihtiyaçlarını karşılamaktan çok dış finansman ihtiyaçlarını karşılamakta rol oynadığını ortaya koymaktadır.

C) PİYASA KATKISI :

Tarımın —diğer üretim kesimlerinin gelişmesini teşvik anlamında— piyasa katkısını, BBYP'nın dayandığı 1959 Input-output tablosundan elde edilen, geriye-bağ katsayısı (u_j) (backward linkage coefficient); ve ileriye-bağ katsayısı (w_i) (forward linkage coefficient); ve ters matris satır ve sütun toplamlarından yararlanarak açıklamak mümkün olabilir. Aşağıdaki tabloda, (Tablo XI) 1959 Input-output tablosunda tarım, sanayi ve diğer kesimler (madencilik, enerji, ulaştırma) olarak üç geniş kesim içinde birleştirilen üretim faaliyetlerinde, u_j ve w_i katsayıları ile, ara inputlar ve ara satışlar içinde bu üç kesimin nisbî önemi görülebilir. Bu üç geniş kapsamlı kesimin karşılaştırılması ile tarımın u_j değeri en düşük üre-

TABLO XI

Üretim Kesimleri İtibariyle (w_i) ve (u_j)

Üretim Kesimi	w_i	u_j	Toplam içinde kesimin nisbi önemi	
			ara satışlar %	ara inputlar
Tarım	0.545	0.173	66.2	21.1
Sanayi	0.053	0.506	6.6	63.9
Madencilik, enerji, ulaştırma	0.748	0.414	27.2	15.0
			100.0	100.0

Kaynak : Uğur Korum, op. cit. S. 224.

tim kesimi olduğu, ara inputlar değeri içinde nisbi payının ise sanayiden sonra fakat diğerlerinden önce geldiği; w_i değeri bakımından diğer kesimlerden sonra fakat ara satışlar toplamı içinde nisbi önemi en yüksek kesim olduğu ortaya çıkmaktadır. Hernekadar, 1959 ve 1963 input-output tabloları tam karşılaştırılabilir değilse de, bu iki dönem arasındaki değişme BBYP döneminde tarımın piyasa katkısındaki değişme hakkında bir fikir verebilir. Şöyle ki, bu ikinci dönemde u_j katsayısı, 0.4'ün biraz üzerine yükselmiş, tarımın geri ye-bağ etkisi büyümüş; buna karşılık, w_i katsayısında çok önemli bir değişme olmamıştır²².

Bu konuda ters matris (Leontief matrisi) sütun ve sıra toplamlarından da yararlanmak mümkündür; 1959 Input-output tablosu ters matris sütun ve sıra toplamı yukarıda belirtilen geniş kapsamlı üç kesim için şöyledir²³:

	sütun toplamı	satır toplamı
Tarım	1.228	1.661
Sanayi	1.678	1.067
Madencilik, enerji ulaştırma	1.701	1.879

Sütun toplamına göre, tarımın üretimine karşı bir birimlik nihai talebi karşılamak için bütün kesimlerde 1.228 birimlik üretim artışı

22) Bak: «Structural Interdependence of the Turkish Economy: 1963» State Planning Organization, May 1967, S. 295, Tablo 3.1.

23) U. Korum, op. cit., S. 222.

gerekiyor demektir. Fakat, BBYP döneminde bunun 1.6 ya yükseldiği²⁴ anlaşılmaktadır; tarımın piyasa katkısı bundan ötürü büyümüş demektir. Sıra toplamına göre, her kesimin üretimine karşı bir birim nihaî talep, 1.661 birim tarımsal üretimi gerektirmektedir; tarım bu bakımdan ikinci yeri işgal etmektedir. 1963 Input-output tablosu, ise bu katsayının da yükseldiğini, bütün üretim kesimleri içinde en yüksek sıra toplamının tarım içinde bir alt kesim teşkil eden bitkisel üretime ait olduğunu, bunun 4.2 olduğunu göstermektedir²⁵.

Bu açıklama, BBYP döneminde tarımın diğer üretim kesimleriyle ilişkilerinin; bu kesimlerin gelişmesini piyasa yoluyla teşvik bakımından etkilerinin; arttığını göstermektedir.

IV — İBYP HEDEFLERİ ÜZERİNE BİR DENEME :

Türk plânında verilen üretim ve hasıla hedefleri «input-output» tablosundan gelmektedir²⁶. Şöyle ki: (Y) nihaî talebi, (x) üretimi, $(I - A)^{-1}$ ters matrisi gösterirse, $x = (I - A)^{-1} Y$ eşitliğinin (x) için çözümü yoluyla bulunmaktadır. Üretim kesimlerinin her biri için safî hasıla da, üretimden o kesimin input'ları indirilmek yoluyla, yine input-output tablosundan elde edilmektedir.

Bu paragrafta, alternatif metodlarla, İBYP döneminde tarım için üretim, safî hasıla ve istihdam projeksiyonları yapılacak ve elde edilen sonuçlar İBYP'daki hedeflerle karşılaştırılacaktır. Fakat, bu karşılaştırma, kullanılan metodların «input-output» metoduna üstün olduğu gibi bir iddia taşımamaktadır.

Safî hasıla artışını hesaplamanın en basit yolu, BBYP döneminde gerçekleşen yatırım/hasıla oranının İBYP döneminde de geçerli olacağını varsaymak ve 1968-72 de yapılacak toplam tarımsal yatırım hacmine göre, bu dönemde tarımsal hasıla artışını hesaplamaktır: 2.91 yatırım/hasıla katsayısı ve öngörülen 16.9 milyar TL tarımsal yatırım hacmine göre, bu dönemde hasıla artışı 5.8 milyar TL dir ve İBYP'nın hedefi olan 6.0 milyar TL den 0.2 milyar TL daha düşüktür²⁷. İBYP hedefi olan 1972'de 31.9 milyar TL safî hasıla

24, 25) «Structural Interdependence...» S. 231, Tablo 1.4.

26) BBYP 15 kesimli, İBYP da 37 kesimli açık input-output tablolarından elde edilen üretim hedeflerine dayanmaktadır.

27) İBYP, 1967'de tarımsal katma değerinin 25.9 milyar TL, 1972'de de 31.9 milyar TL olduğunu göstermektedir (S. 241, Tablo 3).

laya erişilmesi, tarımda hem yatırımlar, hem işgücü hem de ara girdiler veriminin beraberce artmasını sağlayacak teknik ilerlemenin gerçekleşmesine bağlı olacaktır.

İBYP dönemi sonunda erişilebilecek tarımsal üretim değerinin hesaplanmasında alternatif bir metod olarak çoklu regresyondan yararlanılmıştır. Aşağıda verilen hesaplarda, tarımsal üretim değeri (x_0) nun, girdi değeri (x_1); hektar olarak ekilen topraklar (x_2); kapitalin göstergesi olarak traktör sayısı (x_3) ve teknik ilerlemenin göstergesi olarak zamanın (x_4) fonksiyonu olduğu varsayılmıştır; ve 1948-65 dönemi için elde veri bulunan 9 yıla dayanarak çoklu regresyon denklemi elde edilmiştir. Eldeki verilere en iyi intibak veren üstel, yani logaritmalarda doğrusal olan,

$$\log x_0 = a + b \log x_1 + c \log x_2 + d \log x_3 + e \log x_4$$

tipi bir fonksiyondur. Bileşik korrelasyon katsayısı, (.998) dir. Hesaplanan fonksiyon ve tahminlerin standart hataları şöyledir :

$$\log x_0 = -9.513 + .2439 \log x_1 + 3.1362 \log x_2 + .01374 \log x_3 - .1348 \log x_4$$

6.03	.1884	1.13	.340	.742
------	-------	------	------	------

Serbestlik derecesi dördttür. Fonksiyon mükemmel bir intibak vermekle beraber, serbestlik derecesinin düşüklüğü karşısında 1972 gibi bunu bir hayli aşan ve oldukça uzak bir yıl için yapılacak projeksiyonun güvenilir olmayacağı açıktır: İBYP da verilen bağımsız değişgen değerlerine göre, (1961 fiyatlarıyla) 1972 de tarımsal gayrisafi üretim değeri 39.3 milyar TL dir ve 1965'deki gayrisafi üretim değeri olan 32.9 milyar TL'den 6.4 milyar TL yani % 19.4 oranında daha fazladır. Bu, yılda % 3.2 gayrisafi üretim değeri artış hızı ifade etmektedir ki, İBYP hedefi olan yılda % 4.6 nun çok altındadır. Bu fonksiyona dayanarak yapılan tahminlerin güvenilir olmamasına rağmen fonksiyon iki ilgi çekici sonuç vermektedir: a) gayrisafi tarımsal üretim değerinin üstel kanuna göre artıyor olduğu; ve b) bütün bağımsız değişgen katsayıları (artı) değer aldığı halde, zamanın (eksi) değer alıyor olduğu hususlarıdır. Zamanın (eksi) değer alıyor olması, tarımda azalan getiri kanununa karşı konulabilecek teknik değişimin gerçekleştirilemediği şeklinde yorumlanabilir. Bu da, daha önce aynı konuda vardığımız sonuçları destekler niteliktedir.

Gerçekte, öngörülen üretim hedeflerinin alternatif yollardan hesabında, öngörülen girdi kullanımı, yatırım değeri, teknik ilerlemenin ayrıca gözönünde tutulması gerekir. İBYP, tarımsal girdilerin ve yatırım mallarının ülke içindeki sınaî imalâttan sağlanmasını öngördüğüne göre, üretim hedefinin gerçekleşmesi a) öngörülen sanayileşme hızı ve yapısının gerçekleşmesine; b) sanayi kesiminin ithalâtı dolayısıyla ithalât kapasitesinin artmasına, yani, dış yardım bir tarafa bırakılırsa, ihracattaki artışa bağlı kalacaktır. İBYP döneminde de tarımsal ürün ihracı, ihracat gelirinin üçte ikisi gibi çok yüksek bir oranını vermeğe devam edeceğine göre, tarımsal üretimin artış hızı önemli ölçüde tarımsal ihracat hedeflerinin gerçekleşmesine bağlı olacak demektir. Fakat, bunun da, gerekli olmakla beraber yeterli şart olmadığı, BBYP döneminde elde edilen sonuçlardan anlaşılabilir.

İBYP'nın istihdam hedefleri de çoklu regresyon metodundan yararlanılarak bir karşılaştırmaya tâbi tutulmuştur: tarımda istihdam edilen işgücü sayısı (E); tarımsal hasıla (x_1) ve zamanın (x_2) fonksiyonu kabul edilmiştir. 1955-67 yılları arasındaki dokuz gözleme en iyi intibakı doğrusal fonksiyon vermektedir. Bileşik korrelasyon katsayısı .993, serbestlik derecesi altıdır. Hesaplanan fonksiyon ve tahminlerin standart hataları aşağıda gösterilmiştir²⁸:

$$E = 8183.94 + 11.089 x_1 - 15.783 x_2$$

91.73	1.012	5.145
-------	-------	-------

Plânda öngörülen istihdam artışı 675 bin kişidir; yani tarımsal istihdamın, 1972'de 10.615 milyon kişi olması gerekir. Oysa, hesapladığımız bu fonksiyona göre, 1972 de istihdam, plânda öngörülen hasıla artışı gerçekleştiği takdirde, 10.414 milyon, yani plânda öngörülenden 200 bin kişi daha az olacaktır. Buna göre, 1968-72 döneminde istihdam artışı 675 bin olmayıp, 475 bin kişiden ibarettir. Eğer plânda öngörülen tarımsal hasıla artışı gerçekleşmez de BBYP döneminde gerçekleşen yatırım/hasıla katsayısına göre öngörülen hasıla artışı gerçekleşirse, istihdam artışı daha da az olacaktır.

28) İBYP da (S. 99, Tablo 1) de tarımda 1967 yılında 9.940 milyon kişi istihdam edildiği, oysa (S. 104, Tablo 6) da aynı yıl azami işgücü talebinin 9.173, arzının da 10.083 milyon olduğu kaydedilmektedir. Yukardaki istihdam fonksiyonu (S. 99, Tablo 1) esas alınarak hesaplanmıştır.

Yukardaki fonksiyondan ilgi çekici iki sonuca varılabilir: a) tarımsal gayrisafî üretim değeri üstel olarak arttığı halde istihdam doğrusal olarak artmaktadır; b) bağımsız değişkenlerden hasıla katsayısı (artı) değer aldığı halde, zaman (eksi) değer almaktadır. Bu sonuncu husus, teknik değişimin tarımda istihdam seviyesi üzerindeki olumsuz etkisi olarak yorumlanabilir.

Hernekadar, ne üretim ve hasıla ne de istihdam hedeflerinin alternatif metodlarla hesaplanmasında sonuçların plâna nazaran daha güvenilir oldukları iddiası sözkonusu değilse de, sonuçların sistematik olarak plân hedeflerinin altında kalması dikkati çekmektedir. Tabii, geçmiş yıllarda elde edilen sonuçlara dayanarak gelişmenin gelecek yıllarda takip edeceği seyri tahmin, öngörülemeyen etkenler dolayısıyla, yanlışlarla yüklü olabilir. Nitekim, İBYP döneminde, çok sür'atli bir teknik değişimin tarımda yatırımların verimini ve işgücü verimini yükseltirken, emek yoğunluğunu artırması da mümkün olabilir. Ne var ki, İBYP döneminde bu nitelikte bir teknik ilerleme beklenmesi, plânın, bu konuda etkili olabilecek tedbirleri getirip getirmediğine bağlıdır. Oysa, plânda daha önceki yıllardan farklı bir gelişme beklenmesini haklı gösterecek tedbirler mevcut değildir. Hattâ, BBYP'nın tarımda istihdam artışı, teknik değişme ve verim artışını —toplumsal adalet yanında— sağlayacak tedbir olarak düşündüğü «toprak reformu» da İBYP da ihmal edilmiştir. Tedbirler konusunda önemli değişiklik getirmeden, gerçekleşmesi beklenen hedeflerin geçmiştekilerden çok farklı olmasını ise haklı gösterecek hiçbir sebep yoktur.

1948-67 döneminde, tarımda yıllık hasıla artışı % 3-3.5; istihdam artışı da 50-60 bin kişi civarında bulunmaktadır. Geçmiştekinden çok farklı olmayan tedbirlerle, tarımdaki bu gidışin birden değişip, tarımın istihdam yaratma kapasitesinin fevkalâde artacağına; gelişme hızının % 4'ün üzerine çıkabileceğine inanmak gerçekten güçtür. İBYP hedefleri, geçmişteki gelişme ve plânın getirdiği tedbirler karşısında «aşırı derecede iyimser» olarak gözükmektedir.

SONUÇ :

BBYP ve İBYP döneminde Türk tarımı üzerine yaptığımız bu incelemeden kesin olarak çıkarabileceğimiz sonuçlar şunlardır: ihracat geliri artış hızı hariç, tarım kesimiyle ilgili hedeflerden hiçbiri BBYP'da öngörülen seviyeye erişmemiş; ulaşılan sonuçlar

BBYP öncesi dönemden (1948-62) pek farklı olmamıştır. Ayrıca, tarımda azalan getiri kanununun etkileri açık bir şekilde belirmiştir. Yatırımların dış finansmanı ve işgücü transferi hariç, tarımın diğer kesimlerin gelişmesi için gerekli iç finansman kaynaklarını yaratma seviyesi önemsenmeyecek kadar küçük kalmıştır. Bununla beraber, fiyat mekanizması, tarımdan imalât sanayii ve ticari-malî kesimlere gelir transferine yolaçacak şekilde işlemiştir.

İBYP, hedefleri itibariyle, BBYP'dan çok büyük farklar göstermemektedir. Gerek BBYP dönemindeki gerçekleşme gerekse İBYP dönemi için yapılan hesaplar, İBYP hedeflerinin çok iyimser, hattâ mubalâğalı, olabileceği kanısını uyandırmaktadır.